

Kiplik ve Kip

Caner KERİMOĞLU

4. Baskı

Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

KİPLİK VE KİP

ISBN 978-605-241-501-6

DOI 10.14527/9786052415016

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMI

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayineimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

1. Baskı: Kasım 2018, Ankara

4. Baskı: Haziran 2021, Ankara

Yayın-Proje: Özge Yüksek

Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara

Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 36306

Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Hocam Prof. Dr. Zeki KAYMAZ'a

Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

1978 yılında İzmir Bornova'da doğdu. Lisans öncesi eğitimini İzmir'in çeşitli okullarında tamamladıktan sonra 1994 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydoldu. Bu bölümden 1998'de mezun oldu. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı'nda lisansüstü çalışmalarına başladı. 2001'de yüksek lisansını, 2006'da doktora'sını tamamladı. 2012'de doçent, 2018'de profesör olan Caner Kerimoğlu, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Kiplik İncelemeleri ve Türkçe (Dinozor Yay., 2011), *Genel Dilbilime Giriş* (Pegem Akademi Yay., 2014), *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi* (Türk Dil Kurumu Yay., 2014), *Dilbilgisi Yazımı ve Öğretimi* (Pegem Akademi Yay., 2016), *Dilbilgisi ve Dilbilim Yazıları* (Pegem Akademi Yay., 2017), *Türk Dili ve Edebiyatı. Türkoloji Öğrencisi İçin Bir Kılavuz Denemesi* (Pegem Akademi Yay., 2020), *Neandertaller Konuşur muydu?* (Varyant Yay., 2020) başlıklı kitapların yazarı olan Kerimoğlu'nun çeşitli dergilerde yayımlanmış dilbilim ve Türkçe dilbilgisi ile ilgili makaleleri de bulunmaktadır.

ORCID No: 0000-0002-8514-8578

ÖNSÖZ

Kip, dilbilgisi geleneğimizde açık bir şekilde tanımlanamamış kategorilerden biridir. Dilbilgisi kitaplarının olmazsa olmazlarından biri olan bu kategorinin zaman ve görünüş gibi diğer fiil kategorileriyle ilişkisi, onlardan ayrıldığı noktalar konusunda günümüz dünya dilciliğinin birikimlerinden de ne yazık ki yeterince yararlanılamamıştır. Bu çalışma dildeki kip ve onu da kapsayan kiplik kavramlarını merkeze almaktadır. Kip ve kiplik ile ilgili temel başvuru kaynağı eksikliği genç araştırmacılar tarafından nicedir dile getirilmekteydi. Söz konusu ihtiyaca bir karşılık olması için 2011 yılında *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe* başlığını taşıyan bir kitap yayımlamıştım. Sonraki yıllarda kip ve kiplik konusunda pek çok çalışma yapıldı. Kip ve kiplik incelemelerinin gittikçe yaygınlaştığını sevindirici bir gelişme olarak kaydetmem gerekir. Alana ilgi duyan bir araştırmacı için temel kavramları, öne çıkan kuram ve kuramcıları tanıtan yayınların da artması gerektiği düşüncesindeyim.

Bu çalışma 2011 yılında yayımladığım kitabın ikinci baskısı gibi de düşünülebilir. Ancak o kitaba göre önemli değişiklikler içeriyor. Öncelikle o günden sonra yapılan yeni yayınları (Rentzsch 2015, Nuyts-van der Auwera 2016 vb.) da bu çalışmaya ekledim. Ayrıca kitaptaki bölümlerde bazı değişiklikler yaptım. İlk baskıda gözden kaçan eksiklikleri de gidermeye çalıştım. Elbette hiçbir çalışma tam anlamıyla “bitmez”. Yıllar geçtikçe ortaya çıkan farklı bakış açıları, yeni yorumlar yazarları eserlerini yeniden ele almaya yöneltir. Kitap içinde de sık sık vurgulandığı üzere kip dilbilgisinin belki de yoruma en açık bölümüdür. Konuşurun bakış açısı gibi ölçülmesi kolay olmayan bir noktadan hareket eder. O nedenle de literatürü hayli zengindir. Bu zengin literatürü ana hatlarıyla sunmak bile büyük emek ve bol zaman ile mümkün olabilir. Türkçenin kip ve kiplik özellikleri daha ayrıntılı incelemeler için araştırmacılarını beklemektedir. Umarım bu çalışma yeni incelemelere küçük de olsa bir katkı sağlar.

Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU
ORCID No: 0000-0002-8514-8578

İzmir 2018

İÇİNDEKİLER

Önsöz	v
Giriş.....	xi

1. BÖLÜM KİPLİK VE KİP KAVRAMLARININ TANIMI

Kiplik ve Kip İlişkisi	1
Tanımlamanın Güçlüğü.....	3
Farklı Tanımlar	5
Ana Çizgiler	6

2. BÖLÜM KÖKLER

Felsefe ve Mantık	9
Dil Araştırmaları Tarihinde Kiplik ve Kip	12
İnceleme Alanları	13

3. BÖLÜM YAKLAŞIM BİÇİMLERİ

Mantıksal Yaklaşım	17
Tipolojik Yaklaşım.....	18
Semantik ve Pragmatik Yaklaşım	20

4. BÖLÜM FİİL KATEGORİLERİ İÇİNDE KİPLİK

Zaman	24
Görünüş ve Kılımış	27
Olumsuzluk	30

5. BÖLÜM ANLAM VE BİÇİM YÖNÜYLE KİPLİK

Kiplik İfadeleri	33
Yeterlilik	34

Olanak	35
Zorunluluk.....	35
Gereklilik	36
İzin	37
Emir	37
İstek.....	38
Niyet / Gönüllülük	39
Olasılık	40
Çıkarım	41
Varsayım	41
Kiplik Bildiren Dil Öğeleri	42
Biçim Bilgisi Öğeleri	43
Sözlük Öğeleri	45
Söz Dizimi Öğeleri	47
Tonlama	47
Bağlam	48
Kiplik İfadelerinin Gelişimi	48
Kiplik İfadelerinin Gelişim Yönleri.....	48
Kiplik Gelişiminde Temel Kavramlar	52

6. BÖLÜM KİPLİK KURAMLARI

Kiplik Kuramcıları.....	59
Kiplik Sınıflandırmaları	88
Mantık ve Felsefe Kökenli İlk Sınıflandırmalar.....	88
Dilbilimsel İncelemelerdeki Temel İki Kategori	91
Bilgi Kipliği	91
Yükümlülük Kipliği.....	93
Farklı İkili Kategori Önerileri	96
Önerme Kipliği - Eylem Kipliği	96
Eyleyici Odaklı Kiplik – Konuşur Odaklı Kiplik	99
İç Katılımcı Kiplik - Dış Katılımcı Kiplik.....	100
Nesnel Bilgi Kipliği - Öznel Bilgi Kipliği	102
Gerçeklik - Gerçek Dışılık.....	104
Diğer Kategori Önerileri.....	106

Kök Kiplik	106
Doğruluk Kipliği	107
Duygu Kipliği.....	108
Kanıtı Dayalılık Kipliği.....	109
Yardımcı Cümle Kipliği.....	111

7. BÖLÜM TÜRKÇE ÜZERİNE KIPLİK VE KİP ÇALIŞMALARI

Türkiye Türkçesi Gramerlerinde Kiplik ve Kip	113
Türkoloji Geleneđinde Kiplik ve Kip	117
Dilbilim Geleneđinde Kiplik ve Kip.....	122

Sonuç	151
--------------------	-----

Türkçeyle İlgili Kiplik ve Kip Çalışmaları Kaynakçası	155
--	-----

Kaynakça	165
-----------------------	-----

Dizin	181
--------------------	-----

GİRİŞ

Anlam insanın problemlerinden biri olmuştur ve bu kitap bir problemin tarihi olarak da okunabilir. Baktığı her yerde anlam arayan insanın anlamı tanıma ve bir yere koymadaki yabancılığı bir tezat gibi görünse de anlaşılabilen bir durumdur. İnsan “bölerek” anlamaya eğilimlidir, oysa anlam genişleyen ve bölmek için gerekli durağanlığı sunmadan değişen ve gelişen bir kavramdır. Bu durum karşısında insan tıpkı zamanı bölmede yaşadığı sıkıntı gibi, anlamı da biçimle zaptetmeye çalışmıştır. *Ali yarın gelir* cümlesinin zamanını “geniş zaman” kabul eden dilci, elindeki tek somut veriye $[-(A/I)r]$ dayanmış, biraz da “doğal” olanı yapmıştır. Somuttan soyuta ilerleyen insan zihninin doğası bunu gerektirir. Ancak biçimin içerikle ilişkisi de netlikten uzaktır ve felsefe gibi dil incelemeleri tarihi de esasen bu ikilik üzerine kurulu pek çok soruyu barındırır. Kiplik de biçimin sınırlayıcılığını aşan ve insan zihninin bölme denemelerini sık sık uç örneklerle başarısızlığa uğratan bir kategoridir.

Tanımlanmasından sınıflandırılmasına, pek çok yönü tartışmalı olan kiplik belki de dildeki en insan merkezli kategoridir. Zaman ve görünüşe göre daha zor ölçülebilir olmasında bunun payı büyüktür. Konuşanla konuştukları, yazanla yazdıkları kısacası insanla dil arasındaki ilişkiyi yansıtan kiplik, insanın dildeki muhbiridir. Konuşanın, yazanın yani bir dil metnini üretenin ürettikleriyle arasındaki mesafeyi belirler ve metni üreten dışındakilere metin üreticisinin bakışı hakkında yorum yapma imkânı sunar.

İyelik, durum, sayı, cinsiyet gibi isim kategorileri ile zaman, görünüş ve kişi gibi fiil kategorileri metin üreticisinin bakışı hakkında kiplik kadar ipucu vermez:

- *Kardeşim Ayşe'yle dün Ankara'da buluşmuştur.*

Zaman, mekân, cinsiyet, görünüş gibi pek çok kategorinin bu cümlede temsil edildiğini görürüz. Bu kategoriler cümledeki yüklem ve öznenin çeşitli olanaklarını sunarken, cümle üreticisinin bakışı hakkında tek ipucu veren öge *-Dlr* ekidir. Bu ek ile biz konuşurun¹ ifade ettiği hakkında kesinlik ya da olasılık yönünde bir düşüncesi olduğunu anlarız. Kiplik öğeleri işte bu temelde incelenir. Diğer kategoriler cümledeki iki ana ögenin (özne-yüklem) etrafında şekillenir. Kiplik ise kategori olarak çoklukla -yalnızca yüklemle ilişkilendirenler varsa da- metin üreticisiyle yüklem ilişkisinde aranır.

1 *Konuşur* terimi çalışmada yazılı ya da sözlü bir metni üreten kişi için kullanılmıştır. Literatürde “metin üreticisi”, “sözceleyen” gibi terimlerin de bu anlamı karşılamak için kullanıldığı görülmektedir.

Kiplik her ne kadar diğer kategoriler gibi sistemli biçim öğelerine, belirli çekim tablolarına sahip değilse de mutlaka her cümlede temsil edilen bir kategoridir. Her metin, üreticisinden izler taşır. Bu izler bazen belirgindir, bazen çaba gerektirecek kadar gizlenmiştir.

Üretici ne kadar dikkat ederse etsin, metin sonuç olarak onun bakışıdır ve metinde “bir şekilde” yer alır. Tanzimat romancılarının romanlarında olayı kesip yazar olarak varlıklarını hissettirmeleri edebiyat eleştirmenlerince doğru bulunmamış, yazarın metnine bu şekilde müdahale etmesinin modern roman tekniğine uymadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Bu vurgu, yazarın metinde olmamasını, silinmesini teknik bir zorunluluk olarak kabul eder. Daha “mesafeli”, “nesnel” bir romancı-roman ilişkisinin varlığını doğru bulur. Oysa kiplik kuramları bu tür bir nesnellüğün mümkün olmadığını ortaya koyar. Romancının olmadığı bir roman, tarihinin olmadığı bir tarih arayışı insanı dışta bırakır. İnsanın dili kullanarak ortaya çıkardığı her türlü üretim üreticiyi de işaret eder. O yüzden *Huzur* bir huzursuzluğun romanıysa, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın da huzursuzluğunun romanıdır.

Kiplik, konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan “söz edimi” tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. Konuşmanın, sözün “yapmak”la ilişkisi söz edimi kuramlarının merkezinde yer alır. “Bir şey söylemek aynı zamanda bir şey yapmak mıdır?” sorusuna cevap arayışları J. Austin, J. Searle, P. Ricoeur gibi felsefecilerin katkılarıyla önemli bir kuram hâline gelmiştir. Bazı sözlerde herhangi bir “yapmanın”, “edim”in bulunmadığı yalnızca “bildirim”de bulunduğu (*Ali geliyor*); ancak bazı sözlerde hem bir bildirim hem de bir edimin hayata geçirildiği (*Ali gel*) biçiminde bir ayırım yapılmışsa da bu ayırım da daha sonra eleştirilmiş, sorgulanmıştır. Kiplik söz edimi tartışmalarına göre kökleri daha eskiye dayanan bir literatüre sahiptir. Kiplik incelemelerinde söz edimi tartışmalarına da yer yer değinilir. Ancak dilbilimsel kiplik incelemeleri söz edimi kuramına dair tartışmalardan farklı bir gelişim çizgisine sahiptir.

Elinizdeki bu çalışma kiplik incelemelerinin genel çerçevesini çizme, ana sorunlarını belirleme gibi amaçlarla hazırlanmış tasviri bir nitelik taşımaktadır. Kitabın kiplik kavramına merak duyan bir okuyucuya yol gösterici özellikler taşımamasını istedim. Türkiye Türkolojisinde kiplik çalışmalarının çok yeni bir araştırma alanı olduğu görülmektedir. Bundan sonraki monografiler için temel kavram, isim ve sınıflamaları özetleyen, alanı ana hatlarıyla tanıtan bir çalışma hazırlama düşüncesiyle yola koyuldum. Kiplik incelemelerinde varlığını hissettiren -kitap içinde de sık sık değineceğim- birtakım sınıflama sorunlarının yanında, bu çalışmaların Türkçeye aktarılmasında doğru terimi bulma konusunda zorluklar yaşadığımı belirtmem gerekir. Kitapta büyük oranda Türkiye’deki kiplik incelemelerinde karşılaştığım terimleri kullanmaya çalıştım. Ancak bazı terimlerin Türkçe

karşılıklarına hiçbir kaynakta rastlamadığım için Türkçe karşılıklar kullandım: Örn. *alethic* için *doğruluk*, *boulamaic* için *duygu* vb.

Kitap “kiplik ve kip kavramlarının tanımı”, “kökler”, “yaklaşım biçimleri”, “fiil kategorileri içinde kiplik ve kip”, “anlam ve biçim yönüyle kiplik ve kip”, “kiplik ve kip kuramları”, “Türkçe üzerine kiplik ve kip çalışmaları”, “Türkçeye ilgili kiplik ve kip çalışmaları kaynakçası” şeklinde toplam 8 bölümden oluşmaktadır.

Kitabın ilk bölümünü kavramın tanımına ayırdım. Genel kabul gören bir tanımının neden yapılamadığı sorusuna çeşitli araştırmacıların verdiği cevaplar üzerinde durdum. Kipliğin farklı yazarlarca yapılan tanımlarına yer verdim ve bu tanımlar ışığında ana çizgileri belirlemeye çalıştım.

İkinci bölümde kiplik kavramının doğuşunu felsefe ve mantık geleneklerindeki köklerini de dikkate alarak değerlendirdim. Ayrıca dil incelemelerinde hangi alanların kipliğe hangi açılardan yaklaştığına da yer verdim.

Üçüncü bölüm dil incelemelerinde kipliğin hangi yaklaşım biçimlerine göre ele alındığını içermektedir. Burada yaklaşım biçimlerinin ölçülerini kısaca tanıttım ve bunların dünyada öne çıkan temsilcilerine değindim.

Kitabın dördüncü bölümünde kiplik kavramının kip, zaman, görünüş ve olumsuzluk kategorileriyle ilişkisini değerlendirdim. Çeşitli teoriler ışığında kipliğin komşuluk ilişkisinde bulunduğu kabul edilen fiil kategorilerini ele aldım.

Beşinci bölümde kiplik ve kip kategorisinin hangi ifade alanlarını kapsadığını ve dilde hangi öğelerle karşılandığını Türkçeden örneklerle sunmaya çalıştım. Ayrıca bu bölümde anlamsal haritalar ve kiplik gelişimi konularını da değerlendirdim.

Altıncı bölüm kiplik ve kip kuramlarını konu edinmektedir. Bu bölümde farklı yazarların görüşlerini Türkçeden örnek cümlelerle tanıttım. Literatürde öne çıkan -en eskisi 1924, en yenisi 2018 tarihli- eserleri kavramı ele alış biçimleri, literatüre katkıları bakımlarından değerlendirdim.

Kitabın yedinci bölümü Türkçeyi konu alan incelemeleri, öne çıkan isim ve eserler üzerinden tanıtan bir bölüm niteliğindedir.

Sekizinci bölümde ise Türkçeye ilgili kiplik ve kip kaynaklarını listeledim.

1. BÖLÜM

KİPLİK VE KİP KAVRAMLARININ TANIMI

1.1. Kiplik ve Kip İlişkisi

Kiplik incelemelerine merak saran bir okur için *kip* (mood) kavramının tek bir tanımının olmadığını, yaklaşım biçimlerine göre farklı tanımlarının yapıldığını görmek şaşırtıcı olmayacaktır. Traugott (2006: 177) zaman ve görünüşün gramatik olarak görece daha kolay belirlendiğini, ancak kip ve kipliğin bu bakımdan farklı olduğunu ifade eder.

Gramer gibi aslında daha net tanım ve tasniflere göre düzenlenen bir alanda kullanılsa da kip teriminin farklı bağlamlarda birbirinden kopuk işlevleri karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir.¹

Kip çoklukla dildeki emir, soru, istek gibi ifade tiplerini karşılamak için kullanılmaktadır. Ayrıca bildirme (indicative) ve tasarlama (subjunctive) ya da gerçeklik (realis) ve gerçek dışılık (irrealis) gibi ayrımları kapsayan bir terim gibi de kullanılmaktadır. Emir, istek gibi geleneksel kiplik ifadelerin kiple ilişkili görülmesi kip ve kiplik ilişkisinin yakınlığını göstermektedir. Ancak Nuyts'un (2006: 8) da belirttiği üzere, bu tür ifadeleri kiplik çalışmalarında ele alanlar olduğu gibi (Bybee-Perkins-Pagliuca 1994), kısmen ele alan (Palmer 2001) ya da bu tür ifadelerin kiplik alanı dışında kaldığını, söz edimi alanıyla ilgili olarak incelenmesi gerektiğini savunan araştırmacılar da vardır (van der Auwera-Plungian 1998).

Kip için kiplik incelemelerinde sık başvurulan ifade "kipliğin gramatik biçimi" şeklindedir (Bybee-Fleischman 1995b: 2; de Haan 2006: 33). Kip kategorisinin cümlelerin kiplik değerini bildiren morfolojik bir fiil kategorisi olduğu kabulü

1 Terimin Türkiye gramerciliğindeki kullanımları da kafa karışıklığını yansıtmak için yeterlidir. Gramerlerin kip teriminin kullanımı bakımından kabaca ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. İlk gruptaki yazarlara göre emir bir kipken, gelecek zaman kip değildir. *Ali gelsin* cümlesindeki *-sIn* bir kip ekiyken, *Ali gelecek* cümlesindeki *-(y)AcAk* eki kip eki değil zaman ekidir. Yani zaman ve kip birbirinden kesin çizgilerle biçime dayalı olarak ayrılmıştır. İkinci gruptaki yazarlara göre emir de kiptir, gelecek zaman da kiptir. Buna göre *-sIn* emir kipi eki, *-(y)AcAk* gelecek zaman kipi ekidir.